УДК 81.367
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.53-1.20

Крутъ О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СКЛАДНІ (СКЛАДНОПОХІДНІ) ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АГРЕСІЇ: СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено складні (складнопохідні) іменники на позначення агресії у словотвірному аспекті. Словотвірний аналіз вважається необхідним, оскільки саме він готує базу для аналізу ономасіологічного та когнітивного. Мета цієї роботи полягає у з'ясуванні моделі для систематизації структурної організації складних (складнопохідних) іменників в англійській, українській та російській мовах.

Установлено, що за словотвірною структурою складні найменування на позначення агресії – це іменники, які моделюються за спільним способом словотвору (словоскладання), за певним словотвірним типом: мають відповідну словотвірну модель та характеризуються загальним словотвірним значенням.

Визначено, що модель для зіставного аналізу складних (складнопохідних) іменників на позначення агресії встановлюється на основі систематизації відношень між твірними основами та відповідним словотвірним значенням. Помічено, що серед таких утворень домінують найменування англійської мови.

У роботі скласифіковано складні (складнопохідні) іменники у залежності від їхньої реалізації у зіставлюваних мовах. З'ясовано, що складні (складнопохідні) іменники мають два типи моделювання двох твірних основ на базі п'яти словотвірних значень.

Обґрунтовано, що для найменувань, які організовано за першим словотвірним типом, характерно три типи словотвірних значень в англійській мові. У слов'янських мовах реалізується одне значення. Доведено, що у зіставлюваних мовах іменники, які моделюються за другим словотвірним типом, репрезентують два словотвірних значення.

Зроблено висновок, що зіставний аналіз складних утворень на позначення агресії сприяє встановленню культурно-національної специфіки в утворенні різних словотвірних типів. Складні (складнопохідні) іменники мають високу частотність реалізації в англійській мові, у слов'янських мовах розповсюджені похідні. Результати роботи відкривають перспективи подальших розвідок у когнітивному вимірі.

Ключові слова: складні (складнопохідні) слова, спосіб словотвору, словоскладання, словотвірний тип, словотвірна модель, словотвірне значення, твірна основа.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки визначається зростанням інтересу науковців до вивчення когнітивних, комунікативних процесів у мові та мовленні, що ґрунтуються на засадах теорії номінації та результатах виокремлення ономасіологічної структури слова, проблемах дериватології тощо [1; 2; 3; 4]. Останнім часом лінгвістика збагатилася методикою дослідження словотвірної структури й семантики слова, ґрунтовними описами деривaційних систем германських та слов'янських мов [5; 6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що аналіз похідних та складних слів в мовознавстві розпочався в 40-х роках та активізувався з 60 – 70-х років XX століття. Об'єктом уваги науковців поставали питання їхнього морфемного складу та словотвірної структури [8; 9; 10]. Словотвірним проблемам складних слів були присвячені праці Л. Азарової, О. С. Кубрякової, О. Д. Мешкова, Г. І. Приходько, Л. А. Радомської, Л. Г. Радочинської та інших учених [1; 8; 11; 12].

На сучасному етапі увага мовознавців зосереджується на функціональних особливостях мовних одиниць. О. С. Кубрякова вважає, що при аналізі комплексної одиниці необхідно визначити, як само взаємодіють значення його складових та які типи інтеракції спостерігаються у комплексних знаках [11, с. 14]. Кожна структура композита розглядається як комплексний знак, композиційна семантика якого відображається в інтеграції двох ментальних просторів (концептів) та, таким чином, в утворенні нової концептуальної структури. Предикат є центральним компонентом пропозиції такої структури, який поєднує два ментальних простора у складі слова [13]. Першим етапом аналізу має бути словотвірний, бо саме він передує ономасіологічний та когнітивний.

Словотвірний аналіз сприяє встановленню *словотвірного типу, словотвірної моделі, словотвірного значення* слова. Взаємозв'язок структури та семантики одиниць на позначення агресії здійснюється на основі відповідності словотвірного значення номінативної одиниці та її структурної організації. Слова на позначення агресії утворюються за допомогою таких способів моделювання, як: *афіксація, словоскладання, скорочення, субстантивація, конверсія.*

Словотвірне значення одиниць на позначення агресії визначається шляхом співвідношення похідного слова з його твірною основою за допомогою форманта [9, с. 114]. Для проведення зіставного аналізу складних (складнопохідних) іменників на позначення агресії використовуються модель, що встановлюється на базі систематизації відношень між твірними основами за відповідним словотвірним значенням [14, с. 11]. Зіставний аналіз складних (складнопохідних) одиниць сприяє визначенню культурно-національної специфіки в утворенні різних словотвірних типів, що характерні для кожної із трьох досліджуваних мов [10; 11; 12; 13]. Саме це пояснюється підходом, згідно з яким семантика композита розглядається на основі методики словотвірного аналізу у взаємозв'язку зі структурою останнього.

Результат дослідження складних (складнопохідних) одиниць на позначення агресії дозволяє нам стверджувати, що формування їхньої семантики на цьому етапі здійснюється за участю двох твірних основ у структурі складного слова. Зазначимо, що словотвірна форма слова вказує на самоорганізацію його структури, тому регулярність та мотивованість вважаються основними характеристиками словотвірного типу [13].

Формування мети і завдань дослідження. Мета цієї розвідки полягає у виявленні й систематизації структурної організації складних (складнопохідних) слів на позначення агресії в англійській, українській та російській мовах. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– вибір критерію відбору складних (складнопохідних) іменників на позначення агресії у зіставлюваних мовах;

– аналіз композитів на позначення агресії за запропонованою методикою;

– систематизація складних (складнопохідних) іменників за відповідними словотвірними типами у зіставлюваних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складні (складнопохідні) іменники на позначення агресії характеризуються належністю до словотвірної категорії *предметності*; спільним способом словотвору – словоскладання; наявністю двох твірних основ і суфікса у структурі іменникового композита; спільним словотвірним значенням. Складні (складнопохідні) іменники на позначення агресії утворюються за двома типами моделювання: 1) *'іменникова твірна основа+(дієслівна твірна основа+суфікс)'*; 2) *'(прикметникова / іменникова твірна основа + іменникова твірна основа) + (суфікс)'*.

До складних (складнопохідних) іменників належать:

– складні утворення зі структурою *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс)'*: англ. *house(breaking)* 'зламування будинку', укр. *м'ясо(руб-к(а)* 'кровопролиття', рос. *кровопийца* 'истязатель';

– іменники, що структуруються за моделлю *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс)'*: англ. (***skinhead)*** 'a man who has extremely short hair, especially one who behaves in a violent way; укр. ***(зло-віс)****-ник*; рос. (***зло-языч)-****ник.*

Проаналізовані джерела дають можливість стверджувати, що в трьох зіставлюваних мовах композити організуються за двома словотвірними типами. Найбільша «активність» до утворення трьох типів словотвірних значень проявляється у складних (складнопохідних) іменниках, які структуруються за моделлю *'(прикметникова / іменникова твірна основа + іменникова твірна основа)+(суфікс)'* (пор. англ. – 19,8%, укр. – 1,6%, рос. – 2%), найменша (два СЗ) – за моделлю *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс)'*. В англійській мові одиниці на позначення агресії зі структурою складного іменника вживаються в десять разів більш, ніж у слов'янських мовах (пор. англ. – 30,2%, укр. – 3,7%, рос. – 3,6%) (див. табл. 1).

Складні іменники зі структурою *'(прикметникова / іменникова твірна основа + іменникова твірна основа) + суфікс'* характеризуються трьома типами словотвірних значень:

а) «найменування володіння, що передається твірними основами»:

Пор. англ. ***(ill-nature)*** 'злість', ***(ill-humour)*** 'сварливість', укр. (***зло-пам'ят)****-ство,* рос. (***зло-серд)****-ие,*

б) «найменування місцезнаходження суб'єкта дії так, як названо у першій твірній основі»:

Пор. англ. *panel-thief* 'злодій, що проникає у притон…, через розсувну панель у стіні', *hedge-bird* 'грабіжник', укр. – не зареєстровано, рос. – не зареєстровано,

в) «найменування суб'єкта дії таким, як названо у першій твірній основі»:

Пор. англ. *smart-mouth* 'нахабник', *hard-head* 'хитра людина', укр. – не зареєстровано, рос. – не зареєстровано.

У трьох досліджуваних мовах словотвірне значення «*найменування належності того, що передається твірними основами»* реалізується у структурі композитів завдяки здатності знака до взаємодії синтагматичних асоціативних зв'язків (іменникової / прикметникової твірної основи зі значенням якості та іменникової твірної основи на позначення «частин тіла», людини, її ментальності або емоційного стану) безсуфіксальним способом в англійській або суфіксальним у слов'янських мовах – за допомогою суфіксів укр. *-ств(о),* рос. *–и(j).* Пор.: англ. *ill-nature* 'злість', *ill-humour* 'сварливість', укр. (***зло-пам'ят)****-ство,* рос. (***зло-серд)****-ие.* Суфікс як граматична домінанта бере участь в активізації **«**зміщення**»** у значенні твірних основ, що веде до їх переходу у лексико-граматичний клас складних (складнопохідних) іменників в українській та російській мовах. В англійській мові граматикалізація твірних основ активізується імплікованим предикатом стану. **«**Зміщення**»** у значенні твірних основ зумовлює породження нових іменникових композитів на позначення агресії.

У слов'янських мовах словотвірні значення «*найменування місцезнаходження суб'єкта дії так, як названо першою твірною основою»,* та «*найменування суб'єкта дії таким, як названо першою твірною основою»* не є типовими для моделювання складних (складнопохідних) іменників на позначення агресії, але беруть участь в утворенні похідних іменників, таких як: укр. *горищ****ник*** 'злодій, що обстежує горища на наявність там забутих цінних речей'**,** рос. *дач****ник*** 'дачный вор'. В англійській мові ці значення активізуються за умови, якщо інтеракція двох твірних основ – 1) прикметникової твірної основи на позначення місцезнаходження та 2) іменникової твірної основи на позначення **«**людини**»**, її **«**частин тіла**»** або найменувань тваринного світу репрезентуються у структурі композитів на позначення агресії:

Пор. англ. *panel-thief* 'злодій, що проникає у притон, через розсувну панель у стіні', англ. *hedge-bird* 'грабіжник', англ. *smart-mouth* 'нахабник', англ. *hard-head* 'жорстока людина'.

Таблиця 1

Частотність реалізації складних іменників

Модель	Кількість словотв. значень	Англійська мова	Українська мова	Російська мова
(прикм./ім.тв.осн. + ім.тв.осн.) + (суф.)	3	639/ 19,8%	57/ 1,6%	56/ 2%
ім.тв.осн. + (дієсл.тв.осн.+ (суф.))	2	336/ 10,4%	72/ 2,1%	69/ 1,6%
Всього	5	975/ 30,2%	129/ 3,7%	125/ 3,6%

Репрезентація моделі цього словотвірного типу в англійській мові відбувається завдяки синтагматичним асоціативним зв'язкам, які характерні для взаємодії ад'єктивних та іменникових твірних основ. При цьому, їхня граматикалізація активізується імплікованим предикатом та завершується асоціативним узгодженням двох твірних основ.

Розглянемо складні (складнопохідні) іменники на позначення агресії, що організуються за моделями: 1) *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс із значенням дії)'*, 2) *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс зі значенням діяча)'*. У залежності від їхнього словотвірного моделювання такі найменування мають два типи словотвірних значень:

а) «найменування дії другої твірної основи, яка спрямована на об'єкт першої твірної основи»:

Пор. англ. *pocket-(pick**ing)*** 'карманна крадіжка', *parlour-(jump**ing)*** 'пограбування квартири через вікно'; укр. *брато-(вби**в-ств(**о))*; рос. *дето-(убивств(о))*;

б) «найменування суб'єкта дії другої твірної основи, який спрямований на об'єкт першої твірної основи»:

Пор. англ. *jail-(break**er)*** 'злочинець, що здійснює втечу з місця ув'язнення', *shop-(break**er)*** 'погромник крамниці', укр. *торбо-хват*, рос. *горло-рез, голово-рез.*

Ці обидва типи словотвірних значень характерні для утворення складних іменників у трьох досліджуваних мовах.

Словотвірне значення «*найменування дії другої твірної основи, яка спрямована на об'єкт першої твірної основи»* експлікується інтеракцією іменникової твірної основи на позначення об'єкта «люди», «речі» та дієслівної з диференційною семою «завдання шкоди» за допомогою суфіксальних формантів на позначення абстрактних понять англ. *-ing,* укр. *-в-ств(о),* рос. *-ств(о)*:

Пор. англ. ***pocket-(pick**-ing**)**,* укр. ***брато-(вбив-**ств(о),* рос. ***дето-(убий-**ств(о)*.

В англійській мові при утворенні складних іменників, наприклад, англ. ***shop-(break-**ing)*** 'погром крамниці, крамнична крадіжка', здійснюється трансформація цього значення через те, що ця словотвірна модель є реалізацією нового словотвірного значення, а саме: «*найменування дії другої твірної основи, яка спрямована в певний простір першої».* Пор. англ. ***parlour-(jump**-ing)*** 'пограбування квартири через вікно'. Предикат дії англ. *break, jump*, який позначено другою твірною основою, транслює свій об'єкт або адвербіалій у першу твірну основу іменникових композитів. Граматична домінанта, тобто суфікс іменників ***-ing***, що належить другій твірній основі дієслова, реалізує синтагматичні зв'язки першої іменникової твірної основи та другої, завершує асоціативне узгодження та зумовлює формування нових значень складних іменників на позначення агресії.

Словотвірне значення «*найменування суб'єкта дії другої твірної основи, який спрямований на об'єкт першої*», бере участь в утворенні складних іменників на позначення агресії. В англійській мові моделювання складних найменувань з таким словотвірним значенням здійснюється за допомогою суфіксації.

Пор.: англ. *jail-(break-**er)*** 'злочинець, що здійснює втечу з місця ув'язнення', *shop-(break-**er)*** 'погромник крамниці'.

Предикат дії другої твірної основи англ. *break* виявляє прагнення до реалізації зв'язків із об'єктом, тобто з першою твірною основою (пор. англ. *jail, shop*). Граматична домінанта на позначення суб'єкта дії, наприклад, суфікс ***-er*** завершує асоціативне узгодження другої твірної основи та першої й свідчить про семантичне «зміщення» двох твірних основ. В результаті породжується нове утворення на позначення агресії, пор.: *to break a shop => shop-(break-**er)*** 'той, хто громить крамниці'.

В українській та російській мовах це словотвірне значення виявляється у комбінаториці першої іменникової твірної основи на позначення речей, частин тіла (укр. *торба,* рос. *горло)* та другої дієслівної твірної основи (укр. *хап(ати),* рос. *рез(ать)*) шляхом скорочення (усічення) дієслівної твірної основи: укр. *торбо-хап,* рос. *горло-рез.*

Таким чином, у зіставлюваних мовах виокремлено два типи складних іменників на позначення агресії: 1) *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс)';* 2) *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс).* В англійській мові складні іменники, що утворюються за моделлю *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс)'*. Вищезазначені характеризуються трьома типами словотвірних значень. На відміну від англійської, у слов'янських мовах для композитів такого словотвірного типу характерно словотвірне значення «найменування володіння, що передається твірними основами».

Утворення складних іменників на позначення агресії за моделлю *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс)'* на базі двох словотвірних значень характерно для трьох зіставлюваних мов. Однак, в українській та російській мовах композити, які організовано за моделлю *'іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + (суфікс))'*, формуються усіченням другої твірної основи.

Складні (складнопохідні) слова набувають значення агресивної дії за допомогою експлікованого або імплікованого предикату дії. Набуття словом нової морфологічної оформленості є наслідком семантичного «зміщення» у значенні твірних основ та показником взаємодії семантичних і граматичних домінант.

Словотвірний етап аналізу складних (складнопохідних) іменників на позначення агресії є підготовчим, оскільки саме він передує ономасіологічний аналіз одиниць на позначення агресії. Необхідність останнього зумовлена тим, ономасіологічний аналіз є розвитком структурно-семантичного та підготовлює основу до когнітивного аналізу номінатем.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у зіставлюваних мовах складні (складнопохідні) іменники на позначення агресії організуються за спільним способом словотвору – словоскладання, характеризуються певним словотвірним типом, мають спільну словотвірну модель та словотвірне значення. Результати аналізу дозволяють стверджувати, що у далеко– та близькоспоріднених мовах складні (складнопохідні) іменники на позначення агресії утворюються за двома типами словотвірного моделювання у залежності від їхньої культурно-національної специфіки. Такі слова мають високу частотність реалізації в англійській мові. В українській мові ця лакуна заповнюється похідними словами на позначення агресії. Перспективою подальшої розвідки вважається дослідження композитів на ономасіологічному та когнітивному етапах аналізу.

Література:

1. Азарова Л. Закономірності структурної організації багатокомпонентних складних слів у концепції «золотої пропорції». *Проблеми гуманітарних наук. Філологія.* Вип. 38. Дрогобич, 2016. С. 225–235.

2. Актуальні проблеми українського словотвору. / За ред. В. Ґрещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 669 с.
3. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис. Москва : Наука, 1979. 264 с.
4. Радомська Л. А. Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах: автореф. … канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Вінниця, 2016. 20 с.
5. Ильина А. Н. Словообразование в современном английском языке. Учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. 2012. 90 с.
6. Радочинська Л. Г. Особливості словоскладання в англійській мові. Materialy Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2014». Volume 16. Filologiczne nauki. Przemysl.: Nauka i studia, 2014. С. 56-60.
7. Сіняговська І. Ю. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Конспект лекцій. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2019. 149 с.
8. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. Москва : Наука, 1976. 245 с.
9. Ширшов И. А. Проблемы словообразовательного значения в современной отечественной науке. *Вопр. языкознания.* 1979. № 5. С. 113–119.
10. Ball A. Compounding in the English language. N.-Y.: Dutton, 1971. 123 p.
11. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования. Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 2002. Т. 61, № 1. С. 13–24.
12. Приходько Г. І. Словотвір у системі оцінюючої лексики: Навч. пос. Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1999. 97 с.
13. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразования. Москва : Либроком, 2012. 83 с.
14. Балтова Ю. Рабочая модель для сопоставительного исследования близкородственных языков. *Сопоставительное изучение словообразования.* Москва : Наука, 1987. С.5-16

Krut O. Composite (compound derivative) nouns denoting aggression: derivational aspect

Summary. The paper examines of implementing ideas of the composite (compound derivative) nouns denoting aggression on the derivational level. The derivational analysis is considered to be of great importance due to its ability of serving the basis for onomasiological and cognitive analyses. The aim of the work is to clarify the model for the systematization of the structural organization of the composite (compound derivative) nouns in English, Ukrainian and Russian.

It has been established, that according to their derivative structure the composite (compound derivative) names denoting aggression are the nouns, organized by a common way of word-formation (composition) by means of a definite derivational type. They are characterized by a definite derivational model and a derivational meaning.

It was defined, that the model for the comparative analysis of the composite (compound derivative) nouns denoting aggression is determined on the basis of the systematization of relationship between the derived stems and the appropriate derivational meaning. It was noted, that the units observed dominate mostly in the English language.

The composite (compound derivative) nouns are classified according to their realization in the language compared. It was determined that the names denoting aggression are formed by 2 types of modelling their structure by means of two derived stems on the basis of 5 derivational meanings.

It was justified that the composite (compound derivative) nouns of the first derivational type are characterized by three derivational meanings in English. In the Slavonic languages the only one type can be realized. It was proved that in the languages compared the names of the second derivational type represent 2 derivational meanings.

This led to the conclusion that the comparative analysis of the composites denoting aggression helps to the formation of cultural national capability in the creation of different derivational types. The composite (compound derivative) nouns have high realization in English, whereas in the Slavonic languages the derivatives denoting aggression are widely spread. The results of the derivational analysis show new perspectives of further research in the cognitive dimension.

Key words: composite (compound derivative) nouns, way of derivation, composition, derivational type, derivational model, derivational meaning, derived stem.